

Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa

Ha a verset ritmus teszi verssé, nyilvánvaló, hogy egy-egy nemzeti költészet teljes értékű esztétikai megközelítése a nemzeti ritmika törvényeinek helyes fölismerése, megfogalmazása és ismerete nélkül lehetetlen. Sőt: a homály vagy tévedés a költői gyakorlat számára sem közömbös: alkotók egész seregét terelheti félre-utakra. Hogy ritmustudományunk csaknem másfélvszázados multja és alig egy esztendővel a magyar vers egyik legkiválóbb ismerőjének, Horváth Jánosnak *„Rendszeres magyar verstan”*-a után vallaki nem kevesebbre vállalkozzék mint a *„magyar ritmus mibenlétének”* vizsgálatára, tehát ismét az alapprobléma fölvetésére, ékes bizonyosság arra: korántsem jutottunk megnyugtató eredményekhez. Viszont e két alapos, és gazdag könyv megjelenésének közeli egymásutánja (1951. és 1952.) arra is tanúság, hogy nemzeti ritmikánk ügye az *elsősorban* megoldandó feladatok közé került. Ez érthető is: új költészet, új költők s új versolvasók aligha születhetnek enélkül.

Vargyas Lajos járatlan utakon indult el s meglepő eredményekhez jutott. Két legfontosabb tétele: a magyar ritmus szövegi eredete, szemben a dallamban fogant vers elméletével és a nyelvi ki-egyenlítődesen alapuló magyar ütemrendszer megfogalmazása, szemben a „hangsúlyos ütemes” elmélettel.

Könyvében mindenekelőtt a népdal és az újkori, népdalformájú magyar vers zenei és szövegritmusának kapcsolatát boncolgatja a versritmus megállapítása céljából. Majd végigkíséri a magyar ritmust verstörténetünk jelentősebb szakaszain, röviden szemügyre veszi az idegenből átvett formákat is a magyar ritmushoz való viszonyukban, végül rátér az elméleti tanulságokra: a nyelv és ritmus kapcsolatára, az ütem, a verssor kialakulására és a művészi ritmus kérdéseire.

Első jelentős megállapítása:

„Az egész népzene, minden korban azt mutatja, hogy nem a zene ritmusa hat a szövegre, hanem a szöveg ritmusa a zenére.” (48. l.)

A nemzeti ritmus tehát nem lehet „zenei

örökség, csakis nyelvi.” Ezt igazolják irodalmi szövegvizsgálatai is, melyek eredményeként a magyar ritmus alapjaként kötelezőnek tartja, hogy az ütemek a beszéd szólamaiból (kisebb értelmi egységeiből, mondattani tagoltságából) alakuljanak ki időbeli határokon belül. Fontos tehát a mondattani tényező, a beszéd természetes lejtése s ezen belül az ütemhosszúság, a szótagok száma.

„Két vagy több lehetséges ritmizálás közül az a helyesebb, amely kevésbbé hangzik erőltetettnek” a nyelvi tények alapján (55. l.).

A szótaghosszúságnak van szerepe a ritmusalakításban, de másodlagos, a hangsúlynak viszont még ennél is kisebb.

A szólamtagolás nem abszolút mondattani „viszonyok alapján történik, hanem a mindenkori környezet relatív helyzete alapján.” (67. l.) Ez az új, relatív szólamyszerűség a magyar ütemrendszer legdőntőbb törvénye, Vargyas szerint, s azt jelenti, hogy ha két mondattanilag egybetartozó szó (pl. jelző és jelzett szó) között a szünet ütemhatárrá válik, okvetlenül ütemhatárrá kell válnia az ugyanabban a mondatban levő nagyobb szünetnek is. Mert egyébként „megtörnénk a mondat természetes iramát és eltérnénk a természetes magyar kiejtéstől, a természetes beszédtempótól” (55. l.).

Amint ezekből a megállapításokból is kiderül, s amint Vargyas maga is megfogalmazza:

„Az a jelenség, amit az előzőekben a magyar ritmus alapjaként kielemeztünk, többszörösen összetett és kompromisszumos jelenség... ugyanazok a szavak ugyanolyan mondattani kapcsolatban is hol együtt maradnak, hol elválnak a körülöttük lévő elemekhez való viszonyuk alapján. Kompromisszumos jelenség az is, hogy a szólamkapcsolásnak különféle lehetőségei vannak: egy szó egy ütemben, több szó egy ütemben, egy szó két ütemben és több szó egy szó elejével egy ütemben, az utolsó szó többi része pedig egy másik ütemben. A szóátvágás ön-maga kompromisszum, mert bár logi-

kusan következik a szólamkiegyenlítődes nyelvi tényeiből, tulajdonképpen mégsem szólamszerű ejtés!" (200. l.).

A mondat „természetes irama”, a „természetes magyar kiejtés”, a „természetes beszédtempó” lám gyakorlati alkalmazásban nem is olyan „természetes”. S nem Achilles-sarka-e ez Vargyas ritmuselméletének? A meggyőző logikával felépített elméleti tételek kiindulópontja az „ideális sajátunknak” felfogott nemzeti ritmus elemzése és törvényszerűségének vizsgálata alkotások alapján, hiszen a ritmust termő ritmus-érzék „előre és ösztönösen bennünk van”. Am a ritmus-érzék éppúgy sajátja a nemzetközösséghez tartozó olvasónak is, mint az alkotónak. De vajjon — akár csak elméletileg is — elképzelhető-e a Vargyas-féle ritmizálási törvények szerinti gyakorlati ritmizáló képességnek tömegszerű (nem is a szó legszélesebb értelmében) érvényesülése? Vajon egy átlagos magyar ritmusérzék tudja-e alkalmazni egy előzetesen nem preparált magyar versre? (Márpedig Vargyas azt mondja egyhelyütt: „nem lehet magyar ritmus az, amit ilyen nehéz megérteni átlagos magyar ritmusérzékkel” (41. l.).

A baj nem a ritmus-fogalom és a ritmizáló törvények elméleti megfogalmazásának nehéz és bonyolult voltában rejlik. Sokkal inkább abban, hogy a gyakorlatra szinte elvileg átvihetetlen, márpedig minden elmélet célja a gyakorlat.

A ritmus — akármelyik elméletet nézzük is — végső egyszerűsítésében valamiféle lüktetés. A jó ritmus a költő szándékainak megfelelően spontán közvetlenséggel kell hogy megszülessék az átlagos ritmusérzékű olvasóban, nem spekulatív kerülővel. Viszont a Vargyas-féle elmélet nem ismerője spontán úgy ritmizál-e, mint ahogyan Vargyas elképzelése szerint a költők? Aligha. Azt mondja Vargyas, hogy az ilyen területeken többre megyünk „objektív értékelhető szubjektív módszerekkel” (206. l.). De vajjon nem forog-e fenn annak a veszélye, hogy a ritmust már objektíven nem értékelhető szubjektív képességek és hajlamok függvényévé tesszük? A Vargyas-féle ritmizáló törvény figyelembevételére esetén is, Tóth Árpád „Új tavaszig” c. versét ritmizálva pl. az utolsó stófa 2. sorát tagolás nélkül

hagyja Vargyas és megjegyzi, hogy e sor „finom megzavarodása művészi eneli ki a tartalmat” stb. (181. l.). Nos az én ritmusérzékeim szerint a Vargyas-féle ritmizálás minden nehézség nélkül alkalmazható erre a sorra is, így: „Néz rám, át a végtelen esten.” Vagy: a „Szent László-ének” hetedik strofájának 3. sora nem úgy ritmizálendő, mint Vargyas tette: „Olaj származik szent koporsóból”, hanem: „Olaj szár | mazik | szent kopor | sódból”. Ugyanennek a strofának első sora Vargyas ritmizálásában: „Környöl fe | kesznek téged csá | zárok” és a következő stófa első sora (szintén Vargyas ritmizálásában): „Téged di | csernek | szent zsolozs | mával” inkább engem látszik igazolni.

A ritmizálás törvényeinek ez a gyakorlati bonyolultsága és a folyton leelkedő szubjektivitás olykor már-már kissé mosolygató belemagyarázásokra ragadja Vargyas. Két igazság lófarka közé köftetik minden vers: az egyik a Vargyas-féle ritmus-törvény, a másik nagy költőink ritmusának feltétlen hibátlansága. S a két igazság minden körülmények között érvényesül — legalábbis Vargyas kommentárjai szerint. Kosztolányi „Számadás”-a ciklusának első szonettjéről pl. ezeket mondja Vargyas:

„Tudatos ritmusellentétre van fölépítve Kosztolányi „Számadás”-a. A szonett formai sajátosságait fokozza tartalmi-ritmikai szembeállításal. A két első szakasz négyes soraival és egyező rímképletével minden szonettben előkészítő rész. Itt orthodox magyar jambusok jönnek, melyek túlnyomórészt kéttagú szavakból állanak, legalábbis a sorok elején. A háromsoros versszakokban viszont, ahol a rímképlet is megváltozik, s ahol a tartalmi ellentét is megjelenik, egyszerre háromtagú szavak következnek élesen hármas tagolású sorokban, lomha ütemekben. Lezárja a verset a hosszú „elégedetlenség” szó, meglobogtatva mint egy zászlót, minden addigitól eltérő ritmusban”. (225. l.)

Ezután közli Vargyas a szonettet, melyből bárki megállapíthatja a következőket. Az első két stófa 48 szó-egységből áll. Ebből összesen 15 szó kéttagú, vagyis a szavaknak mintegy harmadrésze. A maradék 33 rövidebb vagy

hosszabb, tehát egy-, illetve három- vagy négytagú. A 15 kéttagú szóból csak 5 magában jambus, a többi szóátkötéssel. A két első strófa 8 sora közül 3 (vagy ha a Kosztolányi által külön írt „most már”-t egynek vesszük, akkor 4) kezdődik kéttagú szóval.

A 3. és 4. strófában 27 szóegység szerepel, ebből 14 kéttagú. A szavaknak tehát mintegy fele, vagyis viszonylag több mint az első két strófában. Az első két strófában 8 háromtagú és 1 négytagú szó olvasható, a másik két strófában pedig 6 háromtagú, 2 négytagú és 1 öttagú. Ha a három és többtagú szavak arányát nézzük, kétségtelen, hogy a két utolsó strófában tapasztalható némi emelkedés, de a kétszótagú szavak százalékos emelkedése ennél jóval nagyobb.

Egy másik fontos megállapítása Vargyasnak:

„Vers van tehát azonos ritmusú sorok ismétlődése nélkül is” (211. l.), továbbá ezzel kapcsolatban: „A ritmus tehát minden sorban külön-külön benne van, akár egyenlők azok, akár nem, akár ismétlődnek, akár nem” (216. l.).

Az idézett példák alapján, de más versek vizsgálatából sem merném ezt az állítást így megfogalmazni. Az teljesen igaz, hogy a „Stolac alatt” kezdetű népdal 3. sora más ütemszámú mint a többi három, ugyancsak más-más minden sora az „El kell menni katonának” kezdetű népdal minden sora is az állandó betol-

dások miatt. Csakhogy ritmusérzékünk kielégülését véleményem szerint sokkal kevésbé az okozza, hogy a sorok magukban véve is ütemesek, hanem inkább az, hogy a különböző ütemszámú sorokat azonos ütemek rokonítják. „Stolac alatt” — „Abban nyugszik” — „Levágta a” — „Kivel mindig” — „Sírhalom” — „pajtásom” — „jobb karját” — „babáját”. Vagy a másik népdalban: „El kell menni” — „Itt kell hagyni” — „Arra kérem”. S az utolsó ütemek: „messzire” — „nincs kire” — „babámra”.

Próbáljuk meg úgy egymásmellé tenni sorokat hogy ezek a rokonító azonos ütemek egyetlenre csökkenjenek. Mondjuk egymásután

„Ég a | város || tüze messze | lángol.”
„Stolac alatt | van egy magas | sír-
halom.”

Ebben az esetben már aligha mondhatjuk, hogy ritmusérzékünk kielégült, noha a sorok magukban véve erősen ütemesek.

Vargyas Lajos hatalmas tárgyi tudással, szép bátorsággal, vonzó szenvedélyességgel indult útnak, hogy megkeresse a törvény világosságába emelje a magyar ritmus művekben és ösztönök homályában rejtőző igazságát. Útjáról gazdag eredményekkel tért meg. A verstan tudósain s költőinken a sor, hogy éppilyen bátran és szenvedélyesen segítsenek tovább tisztázni a fogalmakat. Minden biznnyal hasznát látja majd egész költészetünk.

CSORBA GYÖZÖ

Lódi Ferenc két verseskönyve

Szerény külsejű, nagy feltűnést nem keltő füzetke mind a kettő, de mégis igazolása annak a ténynek, hogy megújult és terebélyesedő irodalmunkban egyre inkább szóhoz jutnak a vidéken élő tehetségek is.

A Szeged elbeszélő költemény, vagy inkább: történelmi képek sorozata. A költő arra vállalkozik benne, hogy szülővárosáról letépje azt a szégyenfoltot, amelyet az 1919-es ellenforradalmi mozgalom kényszerített rá, és megénekelje Szeged dicső történelmi eseményeit fejlődő, szépülő mai életét.

A múltba a török időkig nyúl vissza

Ötletszerűen összeválogatott képekben mutatja be azt a nagy erőfeszítést, amelyet a nép nemzeti függetlenségéért és szabadságáért évszázadokig kifejtett. Fekete Iván parasztfelkelése, a török uralmat követő német elnyomás, a negyven-nyolcas események, a nagy szegedi árvíz, az 1919-es forradalom és a felszabadulás az egyes határkövei, kiemelkedő eseményei ennek az aránylag rövid, de igen hosszú időt átfogó, sok-sok részletet is megvillantó költeménynek. Az utolsó részletek összefonódnak a fiatal költő életútjával. Megható kedvességgel beszél édesapjáról, elmondja, hogyan lett szak-

érettségis, tanácstag és költő, hogyan vált az ország igazi gazdájává. De mindezen keresztül elmondja azt is, hogyan épült és fejlődött a város a felszabadulás után, hogyan harcolt munkásosztályunk a megbúvó ellenséggel, hogyan lettek mind öntudatosabbak az emberek. Ha vázlatos is az a kép, melyet a ma Szegedjéről kapunk, és ha leginkább a költőt látjuk is előtérben, mégis érdekes kísérlet, mert a mult mellett megmutatja a mát is. A haza és a szülőföld iránti ragaszkodás, a szöke folyó és a táj szeretete, az elnyomott tömegekkel való együttérzés és a kizsákmányoló osztályok iránti gyűlölet teszi ezt a költeményt értékké mondanivalójában.

Az aránylag szűk keretbe azonban túlságosan sok anyagot zsúfol. Nem sikerült kiválogatnia az általa ismert és átélt hallmazból a csak Szegedre jellemző és tipikus eseményeket, nem tudott megfelelően sűríteni. S ebből adódnak a vers alapvető hibái. A negyvennyolcas eseményekkel, a szőregi csatával pl. egészen részletesen foglalkozik, talán sok eddig ismeretlen momentumot is feldolgoz, ugyanakkor eléggé vázlatos képét kapjuk például a Tanácsköztársaság eseményeinek, s hogy mást ne mondjunk: a szegedi írók, költők egyáltalán nem szerepelnek a költeményben, pedig Mikszáth, Juhász Gyula, József Attila nélkül Szeged képe nem lehet hű és teljes. Néha lényeges eseményeket is csak megvillant, például a Fekete Iván-féle zsellérháborút, pedig ez Szeged történelmi képének egyik alapotívuma Kossuth beszéde és az árvíz mellett, máskor pedig hosszasan elidőz egészen jelentéktelen részleteknél. Ezek a hibák feltétlen zavarják a költemény egységét és az egyes képeket is.

Azi már említettük, hogy azok a részletek, ahol a történetbe a költő is bekapcsolódik, eléggé elmosódottak, eléggé háttérbe szorulnak a költő személyes mondanivalója mellett. Viszont ezek a legmelegebb hangon írt sorok. Itt fénylenek a szavak, színes az elbeszélés. Édesapjáról írt részlete meghatóan kedves. Külön költeményként is megállja a helyét.

Ábrázolása általában végig sikerült, de szintén nem egyenletesen. Képei szemléletesek és erőteljesek. Az osztrák

fennhatóság megszűnését negyvennyolcan így mondja el:

*A kétféjű sas lehullott a várról,
sok századon át eleget zabált,
a gúzsbakötött magyarság húsából...*

Ugyanílyen szenvedélyes, erőteljes hangon és szemléletesen beszél a Bach-korszakról is:

*Rabolt a császár: „Nincs szabad magyar!”
Szaggatta szét a viskót, mint a rongyot,
s szaladt a nép, mint vad, kit eb zavar.*

Sokhelyütt azonban nem is ábrázol, csak összefoglal, utal, megállapít, néha annyira felületesen és kidolgozatlanul, hogy gondolatmenetét nem is tudjuk követni, gondolkodnunk kell, mit akar mondani. Hadd idézzek egy hosszabb részletet:

*„Olyan volt itt Szeged Rókusában,
mint Bonyhádi a vármegye fölött.
— Bonyhádi, aki Perczel volt korábban*

*s bátyja elesett Világos előtt.
Renegát lett a Perczelek fiából,
áruló, mert a bátyja hű maradt,
s úgy indult ki a letiport hazából,
hogy megjön s jönnek vele a hadak.*

*Nem jött, — hisz még az öccse is segített
megásni a sirt, amelybe dőlt,
mert Bonyhádival jártak olyan hírek,
hogy Kossuth bukott... végleg össze-
tört...*

Ehhez hasonló hosszabb-rövidebb, inkább történelemkönyvbe való részletet találunk elég szép számmal. A néhány helyen előforduló, erőltetettnek ható suta rímek csak csökkentik az ilyen részek költői értékét. Olykor minden következetesség nélkül kapcsol össze „és”-sel, meg „s”-sel sorokat akkor is, mikor a mondanivaló nem kívánja, mert nem összetartozók a sorok:

*Doberdónál a fennsík még tán véres,
nem törli le az idő sem soha.
S a napszámos, a bányász meg a béres
ráunt nagyon, hogy sorsa mostoha.*

Doberdó és a napszámosok sorsának ilyenféle kapcsolatát nem tudjuk sem az előzőkből, sem az utána következő sorokból kideríteni. Talán csak a rímek kényszerítik egymás mellé az ilyen sorokat.

Hibái ellenére is szívesen olvastuk a kis kötetet, hiszen egy magyar város,